

عطایی نظری، حمید، ۱۳۶۲	سرشناسه،
قیاض لاهیجی و اندیشه‌های کلامی او / حمید عطایی نظری؛ تدوین نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی. قم: دفتر نشر معارف، ۱۳۹۲.	عنوان و نام پدیدآور،
۳۲۰ ص.	مشخصات نشر،
مجموعه مبانی نظری اسلام، ۳۸	مشخصات ظاهری،
978-964-531-541-0	فروست،
فیبا	شابک،
لاهیجی، عبدالرزاق بن علی، قرن ۱۱ ق	وضعیت فهرست‌نویسی،
فلسوفان اسلامی - سرگذشت‌نامه	موضوع،
نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها.	موضوع،
دانشگاه معارف اسلامی، معاونت پژوهشی.	شناسه افزوده،
نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، دفتر نشر معارف.	شناسه افزوده،
BBR ۱۱۹۸/۶۹ ۱۳۹۲	شناسه افزوده،
۱۸۹/۱	رده‌بندی کنگره،
۳۲۷۴۳۲۷	رده‌بندی دیویی،
	شماره کتاب‌شناسی ملی،

استاد محترم و دانشجوی عزیز

خواهشمند است با ارائه دیدگاه‌های خود ما را در رفع نواقص و ارتقای کتاب یاری بخشید.

شماره تلفکس واحد ارزیابی علمی: ۰۲۵ - ۳۷۷۴۹۹۱۹

صندوق پستی: ۶۱۷۳ - ۳۷۱۵۵

پست الکترونیکی: arzyabi@maaref.ac.ir

فیاض لاهیجی و اندیشه‌های کلامی او

www.ketab.ir

حمید عطایی نظری

مجموعه مبانی نظری اسلام

۳۸

فیاض لایسی و اندیشه‌های کلامی او

نویسنده: حبیب عطایی نظری

تدوین: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها

معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی

حرفه‌چین: اعظم یزدلی

صفحه‌آرا: صالح زارع

ناشر: دفتر نشر معارف

نوبت چاپ: یکم، زمستان ۱۳۹۲

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

طراح جلد: هادی معزی

قیمت: ۹۰۰۰ تومان

شابک: ۰ - ۵۴۱ - ۵۳۱ - ۹۶۴ - ۹۷۸

کلیه حقوق محفوظ است

مراکز پخش:

مدیریت پخش دفتر نشر معارف: قم: خیابان شهدا، کوچه ۳۲، شماره ۳، تلفن و نمابر: ۳۷۷۴۰۰۰۴

پاتوق کتاب قم (شعبه اول): خیابان شهدا، روبه‌روی دفتر مقام معظم رهبری، تلفن: ۳۷۷۳۵۴۵۱

پاتوق کتاب قم (شعبه دوم): ابتدای بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی،

نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، تلفن: ۳۲۹۰۴۴۴۰

پاتوق کتاب تهران: خیابان انقلاب، چهار راه کالج، پلاک ۷۱۵؛ تلفن: ۸۸۹۱۱۲۱۲؛ نمابر: ۸۸۸۰۹۳۸۶

نشانی الکترونیکی: E-mail: info@ketabroom.ir؛ پایگاه اینترنتی: www.ketabroom.ir

سخن آغازین

میراث علمی مسلمانان، اقیانوسی بس گسترده و ژرف است که ذخایر آن به برکت اسلام، پایان نمی‌پذیرد و از این رو شایسته است با دیده تعظیم به این میراث بنگریم. در این میان نقش فلسفه و کلام برجسته است. از میان برجستگان حوزه کلام، فیاض لاهیجی از اهمیتی خاص برخوردار است. وی از برجسته‌ترین متفکرانی بود که در آثار خود، در قالب سنت کلام فلسفی به مباحث حوزه اعتقادات دینی پرداخت. اگرچه این علم ابتدا توسط خواجه نصیرالدین طوسی برداشته شد و علامه حلی با شرح آرای وی توانست نقش مهمی در حوزه کلام اسلامی ایفا کند، اما این امر سبب نادیده انگاشتن زحمات فیاض لاهیجی نمی‌تواند باشد.

فیاض لاهیجی در آثار متعدد خود مانند *گوهر مراد*، *سرمایه ایمان*، *شارق الالهام* به فرایند فلسفی‌شدن علم کلام کمک شایان توجهی نمود. با وجود اهمیت فیاض و تألیفات او در رشد و بالندگی کلام شیعه، تاکنون هیچ بررسی جامعی درباره اندیشه‌ها و نگاشته‌های وی و تأثیر آنها بر جریان فلسفی‌شدن کلام شیعه صورت نگرفته است.

تحقیق پیش‌رو، پژوهشی است در معرفی فیاض لاهیجی و تبیین دیدگاه‌های کلامی وی. این اثر با تلاش پژوهشگر ارجمند آقای دکتر حمید عطایی نظری نگارش یافته است. هدف اصلی نویسنده، ضمن معرفی فیاض لاهیجی، بیان جایگاه و اهمیت وی در کلام اسلامی است. در این راستا به بررسی مهم‌ترین دیدگاه‌های کلامی وی نیز می‌پردازد.

معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی از نویسنده محترم و آقایان حجج الاسلام رسول رضوی و دکتر غلامحسین جوادپور که داوری اثر را به عهده داشتند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کند و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند متعال خواستار است. از تلاش بی‌وقفه جناب آقای ابودر رجبی،

مدیر محترم گروه مبانی نظری اسلام که با داوری، نظارت و ارائه پیشنهادهای خود در بهبود اثر نقش مؤثری داشتند، قدردانی می‌نماید.

از فرهیخته‌گان و پژوهشگران ارجمند تقاضامندیم با ارائه دیدگاه‌های خود ما را در ارائه هرچه بهتر آثار فاخر یاری رسانند.

معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی

فهرست مطالب

مقدمه	۱۳
-------	----

فصل اول: شرح احوال و آثار حکیم فیاض لاهیجی

(۱-۱)

الف) زندگی نامه حکیم ملا عبدالرزاق لاهیجی (م. ۱۰۷۲ ق ۱۶۶۱/۷)	۲۱
یک. نام	۲۱
دو. ولادت	۲۱
سه. استادان	۲۳
چهار. همسر	۲۴
پنج. فرزندان	۲۵
شش. شاگردان	۲۶
هفت. وفات و مدفن حکیم لاهیجی	۲۸
ب) معرفی آثار و تألیفات فیاض لاهیجی	۲۹
یک. آثار فلسفی و کلامی	۲۹
۱. حاشیه بر حاشیه خفّری بر الهیات شرح تجرید قوشجی	۲۹
۲. حاشیه بر شرح جدید تجرید (حاشیه رزاقیه)	۳۱
۳. گوهر مراد	۳۲
۴. سرمایه ایمان	۴۲
۵. شوارق الإلهام فی شرح تجرید الکلام	۴۶
۶. الكلمة الطیّبة	۶۰
۷. تعلیقه بر شرح اشارات خواجه نصیرالدین طوسی	۶۸

- ۷۰..... ۸. شرح تهذیب المنطق تفتازانی.....
- ۷۱..... دو. آثار فلسفی که انتساب آنها به لاهیجی غلط یا نامشخص است.....
- ۷۱..... ۱. مصباح الدرایة فی شرح الهدایة.....
- ۷۲..... ۲. شرح الهیاکل فی حکمة الإشراف.....
- ۷۳..... ۳. رسالۃ فی حدوث العالم.....
- ۷۳..... سه. دیگر آثار.....
- ۷۳..... ۱. دیوان اشعار فیاض لاهیجی.....
- ۷۴..... ۲. پاسخ منظوم فیاض لاهیجی به نامه منظوم فیض کاشانی.....
- ۷۵..... ۳. مثنوی سام و بهرام.....
- ۷۶..... ۴. قطعه‌ای برای محمدسعید حکیم، مشهور به حکیم کوچک.....
- ۷۶..... چهار. آثار منسوب.....
- ۷۸..... ج) ترتیب تاریخی نگارش آثار کلامی فیاض لاهیجی.....

فصل دوم: فیاض لاهیجی و کلام فلسفی

(۱۵۴ - ۸۳)

- ۸۵..... الف) طرح بحث.....
- ۸۵..... ب) تعاریف و مباحث مقدماتی.....
- ۸۵..... یک. تعریف علم کلام.....
- ۸۹..... دو. تمایز میان علم کلام و فلسفه.....
- ۸۹..... ۱. تفاوت در نوع ادله و براهین.....
- ۹۰..... ۲. تفاوت در غرض و غایت.....
- ۹۰..... سه. کلام مذموم و کلام ممدوح.....
- ۹۴..... چهار. موضوع علم کلام.....
- ۹۵..... پنج. فایده علم کلام.....
- ۹۵..... شش. جایگاه و مرتبه علم کلام.....
- ۹۵..... ج) گرایش‌ها و مکاتب کلامی.....
- ۹۶..... یک. نص‌گرایی.....
- ۹۷..... دو. عقل‌گرایی.....
- ۹۸..... د) کلام فلسفی.....
- ۹۸..... یک. تعریف.....
- ۱۰۰..... دو. پیشینه کلام فلسفی.....
- ۱۰۰..... ۱. فلسفی شدن علم کلام در جهان اسلام از دیدگاه لاهیجی.....
- ۱۰۴..... ۲. سیر تاریخی و پیشینه کلام فلسفی در تشیع.....
- ۱۰۷..... ه) نقش فیاض لاهیجی در فلسفی شدن کلام امامیه.....
- ۱۰۷..... یک. ویژگی‌های فکری فیاض لاهیجی.....
- ۱۰۸..... ۱. اندیشه نوپا و تفکر نقادانه.....
- ۱۱۰..... ۲. پایبندی به اصول و قواعد فلسفه مشاء (لاهیجی بمطابقت فیلسوفی مشایی).....

۱۱۳.....	۳. گرایش عرفانی.....
۱۲۰.....	۴. لاهیجی و حکمت اشراقی.....
۱۲۱.....	دو. ملاک‌ها و ویژگی‌های کلام فلسفی در آثار لاهیجی.....
۱۲۱.....	۱. ویژگی‌های مشترک کلام عقلی و فلسفی.....
۱۴۵.....	۲. ویژگی‌های خاص کلام فلسفی.....
۱۵۳.....	نتیجه.....

فصل سوم: اندیشه‌های کلامی فیاض لاهیجی

(۳۰۰ - ۱۵۵)

۱۵۷.....	الف) انسان‌شناسی.....
۱۵۷.....	یک. ماهیت انسان.....
۱۵۸.....	دو. انسان کامل.....
۱۵۹.....	سه. ماهیت نفس.....
۱۶۰.....	چهار. تجرد نفس.....
۱۶۱.....	پنج. حدوث نفس.....
۱۶۲.....	شش. نوع واحد بودن نفس ناطقه انسانی.....
۱۶۳.....	هفت. علم نفس ناطقه.....
۱۶۴.....	هشت. روح.....
۱۶۴.....	ب) جهان‌شناسی.....
۱۶۴.....	یک. خیر و احسن بودن نظام آفرینش.....
۱۶۴.....	دو. حدوث ذاتی عالم.....
۱۶۷.....	سه. کیفیت ربط حادث به قدیم.....
۱۶۷.....	چهار. تناهی مقدار و ابعاد عالم.....
۱۶۸.....	پنج. غیر محصور بودن تعداد جهات عالم.....
۱۶۸.....	شش. ماهیت مکان.....
۱۷۰.....	هفت. ماهیت زمان.....
۱۷۰.....	هشت. مرکزیت زمین.....
۱۷۱.....	نه. حرکت قطعی و حرکت متوسطی.....
۱۷۲.....	ده. امتناع حرکت در مقوله جوهر.....
۱۷۳.....	یازده. اصالت وجود یا اصالت ماهیت.....
۱۷۴.....	۱. دیدگاه لاهیجی در باب اصالت وجود یا ماهیت در رسالة الکلمة الطیبة.....
۱۷۹.....	۲. داورى فیاض لاهیجی میان میرداماد و ملاصدرا در مسئله اصالت وجود.....
۱۸۴.....	۳. رأی لاهیجی در باب اصالت وجود یا ماهیت در شوارق الإلهام.....
۱۹۱.....	نتیجه.....
۱۹۲.....	دوازده. عقول طولی و عرضی.....
۱۹۲.....	سیزده. انکار مثل افلاطونی.....
۱۹۳.....	چهارده. انکار عالم مثال.....

۱۹۳	پانزده. ماهیت ملک، جن و شیاطین
۱۹۴	شانزده. عصمت ملائکه
۱۹۴	هفده. مکلف نبودن ملائکه
۱۹۴	هجده. اتصال طبقات موجودات به یکدیگر
۱۹۵	ج) خداشناسی
۱۹۵	یک. اثبات خداوند
۱۹۷	دو. خصوصیات واجب‌تعالی
۱۹۸	سه. عینیت صفات الهی با ذات
۲۰۰	چهار. خیر محض بودن خداوند
۲۰۰	پنج. قدرت الهی
۲۰۱	شش. علم خداوند
۲۰۲	۱. اثبات علم الهی
۲۰۳	۲. اثبات و کیفیت علم خداوند به دیگر موجودات
۲۰۸	۳. اثبات و کیفیت علم ذاتی خدا به موجودات پیش از آفرینش
۲۲۳	۴. کیفیت علم خدا به جزئیات متغیر
۲۲۵	۵. خلاصه دیدگاه لاهیجی درباره علم الهی در شوارق الإلهام
۲۲۶	۶. دیدگاه لاهیجی درباره علم الهی در گوهر مراد و سرمایه ایمان
۲۲۹	هفت. نسبت زمان به خداوند
۲۲۹	هشت. حیات
۲۳۰	نه. اراده الهی
۲۳۰	۱. معنای اراده در خداوند
۲۳۱	۲. مراتب اراده الهی
۲۳۲	۳. حقیقت اراده و فاعلیت الهی
۲۳۷	۴. وجوب فعل اصلاح بر خداوند
۲۳۹	ده. شنوایی و بینایی
۲۳۹	یازده. کلام
۲۴۱	دوازده. توقیفی بودن اسماء‌الله
۲۴۱	سیزده. قضا و قدر
۲۴۲	چهارده. سبب اجابت دعاها و حدوث امور خارق عادت
۲۴۳	پانزده. بداه و تحلیل کیفیت وقوع آن
۲۴۵	شانزده. جبر و اختیار
۲۴۶	هفده. شر
۲۴۷	هجده. وحدت وجود
۲۵۴	د) فرمان خدا شناسی
۲۵۴	یک. تکلیف
۲۵۶	دو. ایمان
۲۵۷	سه. معنای ضروری دین

۲۵۸	ه) پیامبر شناسی.....
۲۵۸	یک. اثبات نبوت.....
۲۵۹	۱. طریقه متکلمان.....
۲۶۱	۲. طریقه حکما.....
۲۶۱	۳. طریقه صوفیه.....
۲۶۱	دو. غرض از بعثت انبیا.....
۲۶۴	سه. حقیقت وحی و نبوت.....
۲۶۷	چهار. طور و رای عقل.....
۲۶۸	پنج. مقام و مرتبت حضرت خاتم الانبیاء ﷺ.....
۲۶۹	شش. ویژگی‌های پیامبر.....
۲۶۹	۱. اتصاف به جمیع کمالات و نزاهت از جمیع عیوب.....
۲۷۰	۲. عصمت انبیا.....
۲۷۲	هفت. برتری پیامبران بر ملائکه.....
۲۷۳	هشت. معجزات حضرت محمد ﷺ.....
۲۷۳	۱. معجزات حسی.....
۲۷۴	۲. معجزات عقلی.....
۲۷۴	نه. وجه اعجاز قرآن.....
۲۷۵	ده. تعریف و کیفیت وقوع معجزه.....
۲۷۷	یازده. معراج.....
۲۷۸	و) امام شناسی.....
۲۷۸	یک. تعریف امامت و ویژگی‌های امام.....
۲۸۲	دو. نصب امام.....
۲۸۵	سه. مقام و مرتبت حضرت علی ؑ.....
۲۸۶	چهار. مذهب شیعه دوازده‌امامی و اثبات امامت سایر ائمه ؑ.....
۲۸۷	پنج. بیان امامت و غیبت حضرت صاحب‌الامر ؑ.....
۲۸۸	ز) معادشناسی.....
۲۸۹	یک. تعریف و اثبات معاد.....
۲۸۹	دو. سعادت حقیقی.....
۲۹۰	سه. معاد جسمانی و روحانی.....
۲۹۲	چهار. وجود بهشت و جهنم.....
۲۹۳	پنج. معاد انسان‌های ناقص‌العقل و اطفال.....
۲۹۳	شش. لذت و آلم.....
۲۹۴	هفت. ثواب و عقاب.....
۲۹۵	هشت.برزخ.....
۲۹۵	نه. قیامت و حشر.....
۲۹۵	ده. احباط.....

۲۹۶.....	یازده. عفو.....
۲۹۷.....	دوازده. شفاعت.....
۲۹۷.....	سیزده. توبه.....
۲۹۸.....	نتیجه.....

کتابنامه

(۳۰۱-۳۱۲)

نمایه

(۳۱۳-۳۲۰)

مقدمه

یکی از مهم‌ترین پیش‌نیازها برای تهیه و تدوین تاریخ کلام شیعه و بررسی سیر تطور آن، گردآوری و تشریح اندیشه‌های کلامی برجسته‌ترین متکلمان شیعه در ادوار مختلف است. پیش از شناسایی و معرفی دیدگاه‌های متکلمان پیشین در باب موضوعات گوناگون کلامی و مقایسه آنها با یکدیگر، بررسی تاریخ و تحولات اندیشه‌های کلامی شیعه امکان‌پذیر نخواهد بود. برای نمونه، اینکه یک آموزه اعتقادی مانند عصمت ائمه، چه زمانی، چگونه، تحت تأثیر چه عواملی و در کدام بستر در بطن کلام شیعه پدیدار گشته و چه دگرگونی‌هایی را در طول تاریخ فکری تشیع پشت‌سر گذاشته است، همگی متوقف بر شناخت آرای کلامی متکلمان شیعی در ادوار مختلف است.

ازسوی دیگر، روشن است که بیشتر مسائل کلامی و علمی آن‌قدر پیچیده و غامض هستند که به صرف بررسی آراء و دیدگاه‌های یک یا چند متکلم نمی‌توان نظر صحیح را درباره آنها به‌دست آورد. اختلافات شدید مکاتب کلامی شیعه در برخی از موضوعات اعتقادی به‌خوبی گویای آن است که تلقی و فهم شیعیان از مسائل و آموزه‌های کلامی در طول تاریخ یکسان و هماهنگ نبوده است.

نمونه بارز این‌گونه اختلافات فکری را می‌توان در تفاوت‌های معنادار بین دیدگاه‌های متکلمان دو مکتب قم و بغداد در مسئله امامت و ویژگی‌های امام به‌نظاره نشست. همچنین بررسی و مقایسه آراء متکلمان شیعه پیش از صفویه با آراء متکلمان پس از این دوره در باب امامت، ناهمگونی و اختلاف عقیدتی چشم‌گیری میان این دو گروه از متکلمان را نشان می‌دهد. نمونه دیگر این تفاوت‌ها را می‌توان در اختلافات و تبیین‌های متفاوت دو مکتب کلام فلسفی و کلام پیشافلسفی شیعه در مباحث خداشناسی ملاحظه کرد. به این اختلافات، دیدگاه‌های متمایز و خاص کلام نقلی درباره مسائل گوناگون اعتقادی را نیز باید افزود. حال در این میان، اندیشه‌ها

و آراء کدام دسته از متکلمان صحیح و به واقع نزدیک‌تر است؟

بسیار ساده‌انگارانه است که بپنداریم تکلیف مسائل اعتقادی تاکنون روشن شده و تلقی و دریافت صحیح از این مسائل مشخص شده است. شاید در برخی موارد چنین باشد؛ اما در بسیاری از مسائل، تعیین اندیشه و نظر صائب، نیازمند تأمل و مذاقهٔ بیشتری است.

یکی از اموری که می‌تواند به ما در مسیر شناخت راستین عقاید یاری دهد، همانا آشنایی با آراء گوناگون متکلمان گران‌قدر شیعه در اعصار مختلف است. بی‌گمان نظر صحیح اعتقادی را باید در میان افکار همین اندیشه‌وران جستجو کرد. از این‌رو باید نخست با اندیشه‌های کلامی این بزرگان آشنا شد تا در گام بعدی بتوان با تطبیق، بررسی و نقد منصفانهٔ آراء و ادلهٔ ایشان درباره مسائل عقیدتی، در نهایت به نظر صحیح یا دست‌کم نزدیک به واقع دست یافت.

گذشته از این، بررسی تأثیر و تأثرات و روابط متقابلی که میان تشیع و دیگر فرق مذهبی از جمله معتزله و اشاعره در باب مباحث کلامی وجود داشته است، مستلزم مقایسه و تطبیق همه‌جانبهٔ آراء کلامی برجسته‌ترین متکلمان شیعه با متکلمان دیگر فرق است که البته مقدمه این مهم، گردآوری دیدگاه‌های کلامی متکلمان شیعی می‌باشد.

تدوین و معرفی آراء عقیدتی متکلمان بر سبب اهل سنت از سال‌ها پیش در میان محققان آنها آغاز شده و آثار متعددی در این زمینه به نگارش درآمده است که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. *واصل بن عطاء و آراءه الکلامیه*؛ تألیف: سلیمان الشواش، دار العربیة للكتاب، لیبی، ۱۹۹۳ م.

۲. *ابوحنیفه النعمان و آراءه الکلامیه*؛ نگاشته: شمس‌الدین محمد عبداللطیف، جامعه الاسکندریه، ۱۴۳۱ ق.

۳. *بشر المقریسی و آراءه الاعتقادیة*؛ نوشته: احلام محمد سعید باحمدان، جامعه أم القری، ۱۴۱۹ ق.

۴. *ابومنصور الماتریدی، حیاة و آراءه العقیدیه*؛ اثر: بلقاسم العالی، دارالترکی للنشر، تونس، ۱۹۸۹ م.

۵. *الفخر الرازی و آراءه الکلامیه و الفلسفیه*؛ تألیف: محمد صالح الزرکان، دارالفکر، بیروت، بی‌تا.

۶. *ابوجعفر الإسکافی و آراءه الکلامیه و الفلسفیه*؛ نوشته: محمد صالح محمد السید، دار قباء للطباعة و النشر، قاهرة، ۱۹۹۸ ق.

۷. الإمام الشَّوكاني و آراؤه الاعتقادية؛ اثر: سعيد ابراهيم سيد احمد، جامعة أم القرى، ۱۴۰۶ ق.
۸. احمد بن سليمان و آراؤه الكلامية؛ به خامه: عبدالفتاح احمد فؤاد، بی جا، بی تا.
۹. ابن الوزير و آراؤه الاعتقادية؛ اثر: علی بن علی جابر الحربی، جامعة أم القرى، ۱۴۰۶ ق.
۱۰. ابن کمال باشا و آراؤه الاعتقادية؛ تألیف: سید حسین سید باغبان، ۲ ج، جامعة أم القرى، ۱۴۱۴ ق.

موارد مذکور تنها بخش اندکی از نمونه‌های بی‌شمار کتب و دراسات است که درباره اندیشه‌های کلامی عالمان اهل سنت نوشته شده است. مایه تأسف است که در میان شیعه، این قبیل پژوهش‌ها بسیار اندک صورت گرفته و جای بسیاری از آنها در صحنه اندیشه و تفکر کلامی ما خالی است. فقدان چنین تحقیقاتی به نوبه خود سبب شده است که ما نه از تشیع و آراء عالمان شیعی به خوبی مطلع باشیم و نه آگاهی صحیح و شایسته‌ای درباره اهل سنت و دیدگاه‌های عالمان آنها داشته باشیم. نتیجه طبیعی چنین وضعی، نگاه سطحی و گاه نادرست ما به مسائل عقیدتی امامیه و دیگر فرق مسلمان است که در مواردی، مشکلات فراوانی را به دنبال داشته است.

از مطالب پیش گفته برمی آید که بررسی تدوین اندیشه‌های کلامی متکلمان شیعه در ادوار مختلف، امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است. در این راستا، پژوهش حاضر عهده‌دار گردآوری و تبیین اندیشه‌های کلامی یکی از بزرگ‌ترین متکلمان مسلمان در دوران متأخر، یعنی ملا عبدالرزاق لاهیجی (م. ۱۰۷۲ ق) متخلص به «فیاض» است. هدف از نگارش این کتاب، تبیین اندیشه‌ها و دیدگاه‌های لاهیجی در خصوص موضوعات اصلی علم کلام، شناخت آراء و خصیصه‌های فکری کلامی او و بررسی نقش وی در جریان فلسفی شدن علم کلام در شیعه است.

پیش‌تر در برخی از کتب تاریخ علم کلام به دیدگاه‌ها و آراء کلامی فیاض لاهیجی توجه شده است؛ اما تاکنون هیچ اثر مستقلی در خصوص تدوین و معرفی اندیشه‌ها و نگرش‌های کلامی او نگاشته نشده است. از این رو در پژوهش حاضر تلاش کرده‌ایم ضمن تشریح آراء و دیدگاه‌های فیاض درباره موضوعات مختلف کلامی، با استفاده از تحلیل ساختاری و محتوایی آثار کلامی او به ویژه: *الکلمة الطیبة*، *گرمهر مراد*، *سرمایه ایمان* و *شوارق الالهام* جایگاه او در کلام شیعه و همچنین نقش وی در تحولات کلام شیعه در دوره متأخر را تبیین نماییم.

بر این اساس، کتاب حاضر در سه فصل سامان یافته است. فصل اول، مشتمل بر طرح کلیات

و برخی از مباحث مقدماتی همچون معرفی تفصیلی آثار کلامی ملا عبدالرزاق لاهیجی است. در فصل دوم به بررسی و توضیح مسائلی از قبیل ماهیت کلام فلسفی، پیشینه آن در تاریخ علم کلام، ویژگی‌های این مکتب کلامی با تکیه بر آثار لاهیجی و در نهایت، نحوه تأثیرگذاری فیاض بر فرآیند فلسفی شدن کلام شیعه پرداخته‌ایم. سومین و آخرین فصل این گفتار نیز عهده‌دار تشریح دیدگاه‌های لاهیجی درباره موضوعات مختلف علم کلام است.

این اثر در اصل، رساله کارشناسی‌ارشد این جانب در دانشگاه اصفهان بوده است که اکنون با اصلاحات و افزوده‌های بسیار به محضر خوانندگان عرضه می‌شود. پیش از این، در مقدمه‌های دو کتاب *الکلمة الطیبة لاهیجی و فرهنگ اصطلاحات فلسفه و کلام اسلامی* برگرفته از آثار لاهیجی و همچنین چند مقاله دیگری که درخصوص زندگی و اندیشه‌های کلامی فیاض نگاشته‌ام، حاصل پژوهش‌ها و مطالعات خود درباره فیاض را ارائه کرده‌ام. اینک همه آنها به‌نحو کامل‌تر و منسجم‌تر یک‌جا تقدیم کلام‌روهان می‌شود.

سخن درباره لاهیجی و اندیشه‌های او به همین‌جا ختم نمی‌شود و این بنده هم مدعی آن نیستم که همه مطالب بایسته و شایسته در خصوص او و نگرش‌های فلسفی و کلامی‌اش را بازگو کرده‌ام؛ با اینکه در این اثر سعی نموده‌ام به‌قدر مسیح، آرای وی را از میان آثارش بازجویم و هرچه بیشتر بکاوم، مع‌الوصف معترفم که اثر حاضر کامل نیست و باید مطالب بسیار دیگری بدان افزوده شود تا چهره کلامی لاهیجی به‌نحو تمام رخ بنماید. خدایه آنکه، این پژوهش بیشتر براساس چهار اثر معروف منتشر شده لاهیجی یعنی *الکلمة الطیبة*، *گوهر مراد*، *سرمایه ایمان* و *شوارق الالهام* سامان یافته است و طبعاً برای ارائه فهرست کامل‌تری از اندیشه‌های فلسفی و اعتقادی وی باید به آثار مخطوط و غیر مطبوع وی نیز مراجعه کرد. با وجود این می‌توان مدعی شد که اثر حاضر، کلیات اندیشه کلامی لاهیجی را به‌خوبی ترسیم می‌کند و نقش راهنما را برای خوانندگان آثار او ایفا می‌نماید. امیدوارم این پژوهش بتواند سهمی - هرچند اندک - در روشن شدن برخی از زوایای پنهان تاریخ کلام شیعه داشته باشد و به‌طور خاص بتواند جنبه‌هایی از شخصیت عالی‌قدر فیاض لاهیجی را به پویندگان طریقت شیعه معرفی نماید.

به ثمر نشستن این اثر، مرهون زحمات و الطاف تنی چند از دوستان و اساتید گرامی است. در اینجا بر خود فرض می‌دانم از یکایک ایشان تشکر نمایم. نخست از دوست و استاد ارجمندم، محقق گرانمایه آقای جویا جهانبخش متشکرم که طرح اولیه پژوهش در آثار لاهیجی را به بنده

سپس از اساتید بزرگواری سپاس گزارم که کار ارزیابی این اثر را در دانشگاه اصفهان و همچنین در دانشگاه معارف اسلامی برعهده داشتند و هریک با تذکرات و پیشنهادهای سازنده و ارزنده خود، نقش بسزایی در تکامل این اثر ایفا نمودند: آقایان دکتر مجید صادقی، دکتر محمد بیدهندی، دکتر غلامحسین توکلی و دکتر حامد ناجی و حجج اسلام دکتر محمدصفر جبرئیلی، غلامحسین جوادپور و رسول رضوی. همچنین مراتب قدردانی خود را محضر مسئولان محترم دانشگاه معارف اسلامی به‌ویژه دوست ارجمند آقای ابوذر رجبی عرضه می‌کنم که با تلاش‌ها و پیگیری‌های خود، زمینه نشر این اثر را به‌نحو شایسته فراهم آوردند.

وَلِلّٰهِ الْحَمْدُ اَوَّلًا وَاٰخِرًا وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَاٰهْلِ بَيْتِهِ الطَّاهِرِيْنَ.

حمید عطایی نظری

اصفهان / پاییز ۱۳۹۲

www.ketab.ir